

Csikós-Nagy Béla

Közgazdaságtan a globalizálódó világban*

Napjainkban mind több szó esik a posztindusztriális fejlődési szakasz kibontakozásáról, az információs társadalomra való átmenetről és ehhez kapcsolódóan a gazdaság globalizálódásáról. A *Britannica Hungarica* „Közgazdaságtan” címszavából az elmélettörténeti rész befejező mondatát idézzük: „A közgazdaságtan egyik központi témája ma a gazdaság globalizációjával kapcsolatos problémák együttese”.¹ És valóban: a közgazdász, csakúgy mint valamennyi más tudományág képviselője, nem járhat el másként, mint hogy a végbemenő fejleményeket és az azokról alkotott vélekedéseket a számára meghatározó tantételek szűrőjén engedi át. Ez a művelet megtisztítja az új ismeretanyagot a tévesnek ítélt vélekedésektől. Ugyanakkor az ilyen rostálás természetes követelménye, hogy a kutató befogadja mindazt, ami a társadalmi-gazdasági fejlődés folyamatában új vonásokat hoz felszínre, és ami adott esetben objektívnek vélt tantételek revízióját teheti szükségessé. E szándéktól vezérelve végzett a szerző részletes elemzést a közgazdaságtan alapkérdéseiről a globalizálódó világban.

A mondanivaló négy fő hipotézisen alapul:

- 1) a közgazdaságtan ismeretanyaga nem szakítható el az *emberi cselekvés* gazdasági mozzanatától.
- 2) A *szükség leküzdése* volt és marad a közgazdaságtan nézőpontjából a társadalmi-gazdasági fejlődés fő motivációja.
- 3) A *nemzeti érdek* volt és marad az állami gazdaságpolitikai aktivitás fő mozgatója, ami a hatalmi viszonyok függvényében juthat érvényre.

* A fenti címmel kiadás előtt álló könyv legfontosabb tézisei. — A szerk.

4) A gazdasági globalizáció *vertikális* (nemzetgazdaságon belüli) és *horizontális* (világgazdasági) *folyamat*. A gazdasági globalizáció napjainkban horizontális sikon újlag intenzifikálódik, de ez nem mossa el a kétféle globalizáció jellegbeli különbségét.

Vegyük ezeket egyenként szemügyre!

A gazdasági mozzanat

A köznapi gondolkozás a gazdaság világát a használati értékek halmazaként értelmezi. Ez magától értetődik. Mindaz, ami a gazdasági életben lejátszódik, technikai folyamatok sorozata. A termelés, az elosztás, a készletezés és a fogyasztás: mindez technikai mozzanat. A technikai interdependenciák egyszerűen leírhatók. Megtermelni csak olyan anyagi javakat lehet, amelyekhez a szükséges termelési tényezők rendelkezésre állnak. Ha a szükségletnél többet termelnek, a különbözet készletként csapódik le, ha pedig kevesebbet, hiányjelenség lép fel.

Ha a gazdasági folyamatot technikai aspektusból nézzük, akkor a műszaki-anyagi információknak van jelentősége. Ezek az információk a gazdasági reálfolyamatok mennyiségi és minőségi oldalához kapcsolódnak és a termelés a technikai interdependenciák rendszerében teremt velük kapcsolatot. Mennyiségi vonatkozásban a termék-halmazok egyensúlya, minőségi vonatkozásban a technológiai szint megfelelősége az a módszer, amelyekkel az ilyenfajta vizsgálódás operál. A gondosabb vizsgálódás azonban hamar kiderítheti, hogy technokrata megközelítésben nyitva marad a kérdés lényege; nevezetesen az, hogy a gazdasági hatékonyság milyen szintjén alakítja ki az egyensúlyt. Technokrata megközelítésben a reálfolyamatok minősítése általában nemzetközi egybevetéssel történik. Nyilvánvalónak tűnik azonban, hogy egy ország nem építheti be nemzetgazdaságába általános érvénnyel a világszintű technológiákat. De az a szelekció, amelyet a tudományos—műszaki meggondolás ilyen módon hajt végre, még mindig olyan keretbe foglalja a világszint adaptálását, amelynek megvalósítása a nemzetgazdaságot irreális feladatok elé állítja.

Az ország gazdaságpolitikai stratégiájának alakításában közreműködők körében gyakorta elhangzik: „minden csak pénz kérdése”. A pénzproblémát mintegy elvonatkoztatják a nemzetgazdaság teherviselő képességétől, azt az ágazatot pedig, amelyet képviselnek, attól az általános társadalmi-gazdasági szerkezettől, amelyben létezik és amelynek függvényében egyáltalában fejlődőképes. A gazdasági mozzanatot a legpregnansabban *v. Gottl-Ottlilienfeld* fogalmazta meg. Eszerint gazdálkodni annyit jelent, mint az egészet szem előtt tartani: az egyes tekintetében úgy határozni, hogy ez a döntés az egész javát szolgálja. Az gazdálkodik, aki

- át tudja tekinteni a jelen és a jövő szükségleteit;
- meg tudja ítélni az egyes szükségletek jelentőségét az általános szükséglet-kielégítés szempontjából;
- tisztában van azzal, milyen eszközök állnak az össz-szükségletekkel szemben rendelkezésre.²

A gazdasági mozzanat felismerése szülte a XVIII. században a közgazdaságtant. Az idő tájt vált világossá, hogy amikor az emberi magatartást a piaci viszonyok uralma alá helyezik, akkor az anyagi javak termelésének és elosztásának folyamatai a gazdaságot korábban soha nem tapasztalt növekedési

pályára terelik. Ezért sem okozott problémát a klasszikusoknak a gazdaság és a technika megkülönböztetése.

A közgazdaságtan alapítói „láthatatlan kéznek” nevezték azt a rendezői elvet, amely az ár piactisztító szerepére támaszkodva egyensúlyban tartja a keresletet a kínálattal. Ez a gazdasági döntések révén valósul meg. A fogyasztó arról határoz, mire költse a pénzét, a termelő arról, milyen összetételben vigyen árut a piacra, akinek pedig tőkéje van, arról, mibe fektesse a pénzét.

Az egyensúly, a termelési tényezők és a fogyasztási cikkek hatékony elosztása áll a közgazdaságtan vizsgálódásának központjában. Mindabban, ami a technikai folyamat képében jelenik meg, az általános egyensúly és az ehhez kapcsolódó hatékony elosztás, a gazdasági mozzanat. Ennek tantételeit a *neoklasszikus iskola*, a határhaszon-elmélet dolgozta ki.

Ez az elmélet abból indul ki, hogy a kereslet, a kínálat és az ár kölcsönös függőségben vannak. Az ár egy pont felé törekszik, miközben a tényezők egymáshoz való viszonyukban oly helyzetbe kerülnek, hogy további állapotváltozásra nincs ok. Ez a *piac egyensúlyi helyzete*. Az ennek megfelelő ár az egyensúlyi ár. Az elmélet az egyensúlyt (az optimális állapotot) az egyéni szükségletkielégítés haszon-maximalizálásából vezeti le. A fogyasztói szuverenitás áll a gazdasági egyensúly és hatékonyság központjában. Ott következik be a „nyugalmi” állapot, ahol a szükséglet kielégítése maximális. A szükséglet kielégítése pedig akkor maximális, ha a fogyasztó (valamennyi fogyasztó) lehetőleg azonos fokig elégíti ki valamennyi szükségletét. Másképp kifejezve: a fogyasztó (valamennyi fogyasztó) azt vásárolja, amivel növelheti szükséglete kielégítését, és minden termékből annyit vásárol, amennyi ahhoz szükséges, hogy az utolsó egységek haszna (határhasznok) kiegyenlítődjenek. Ez szabályozza mind a lakossági fogyasztást (a fogyasztási cikkekre irányuló keresletet), mind a termelői fogyasztást (a termelési tényezőkre irányuló keresletet). A piaci mechanizmus a haszonmaximalásra való törekvések hatása alatt áll.

Fogalmazzuk meg mindezt az árak nyelvén: árarány = határhaszonarány = határköltségarány. Ez kifejezi *Wiesel* megfogalmazásában az erőforrások optimális elhelyezkedésével megvalósuló szükséglet-kielégítési maximumot³ illetve, az ún. *Pareto*-féle optimum szerint, azt az állapotot jelzi, amikor a termelési szerkezet minden változtatása csak úgy javíthatja a társadalom valamely tagjának helyzetét, hogy más valaki helyzete rosszabbodik.⁴

A gazdasági életben lejátszódó folyamatokban politikai, gazdasági és műszaki döntések összegeződnek. Ami mindebből a gazdaság és technika viszonyára tartozik, az nem a „vagy-vagy” és nem is az „ugyanaz”, hanem az „is-is” problémája. Egyik sem helyettesítheti a másikat. Egyik sem preelvezhető a másikba. Az erre irányuló tendencia viszont lehetséges, mert a gazdasági folyamatszabályozást mind a gazdasági, mind a műszaki mérlegelés a maga komplexitásában ragadja meg. Mindig is fontos követelménynek tekintették, hogy a közgazdasági megítélés széles műszaki horizonton, ugyanígy a műszaki döntés reális gazdasági bázison alapuljon.

A szűkösség leküzdése

A közgazdaságtan elmélettörténetén végigvonuló gondolat a „szabadság birodalmának” megvalósulása, amikor is már nincs szűkösség gazdasági kényszerre,

mert az anyagi javak bőségben állnak a társadalom rendelkezésére. Ezt első ízben az utópista szocialisták fogalmazták meg.⁵ *Marx* és *Engels* a tudományos szocializmus megalapítói úgy vélték, hogy minderre a gazdasági fejlettség magas fokán kerülhet csak sor. Ennek megfelelően az átmenet két szakaszát különböztették meg. Az első, amikor a javak elosztása a teljesítményhez, a második, amikor a szükségletekhez igazodik.⁶ A XX. században *Keynes* is felvetette a gazdasági fejlődés olyan lehetséges modelljét, amely mintegy automatikusan vezet a gazdálkodás felszámolásához. A következőképpen fogalmazott: Ha nem lesznek nagyobb háborúk és a népesség lényegesen nem növekszik, egy évszázad alatt a jólét a 30-as évek nyolcszorosát érheti el, ami elégséges a bőség társadalmának megvalósításához.⁷

Amikor *Keynes* ezt a hipotézist megfogalmazta, akkor világméretben szoros kapcsolat volt a termelőerők fejlettsége és a népességszaporulat között: az uralkodó gondolkodásmód szerint az idő tájt a jelentősebb népességszaporulatot az egy főre jutó nemzeti termék gyors növekedése feltételének tekintették. Az ún. „népességrobbanás” mint új jelenség a XX. század harmincas éveiben vette kezdetét, ami döntően a fejlődő világ gazdasága számára teremtett kiélezett társadalmi feszültséget.

Viszont az Egyesült Államok egyik vezető közgazdásza, *Paul Samuelson* már ennek ismeretében tartotta érvényben lévőnek a keynesi hipotézist és vélekedett úgy, hogy a gazdasági kérdések — a jövőt tekintve — nem képezik az emberi nemnek állandó problémáját.

Ezzel kiéleződtek a gazdaság perspektívájáról alkotott különböző vélekedések. Általánosan ismert az a manifesztum, amit természettudósok egy csoportja *A blueprint for survival* címen a *The Ecologist* 1972. januári számában tett közzé. Ebben leszögezik, hogy ha nem áll le a gazdaságnövekedés és a népességszaporodás, akkor az éhínség, az elszennyeződés és az anyagkészletek kimerülése tönkretesz a világot. A manifesztum *D. Meadows* kutatási eredményeire támaszkodott.⁹

Mindazonáltal a gazdaságnövekedést változatlanul a folyamatszabályozás fő céljaként kell felfognunk. Nem járhatunk el másként, mert a társadalom minden megnyilvánulásához anyagi javak elfogyasztása kapcsolódik. Következésképpen az általános kulturális fejlődés meg sem valósulhat a társadalom rendelkezésére álló anyagi javak szaporítása nélkül. A kérdés tehát ma is változatlanul az: felszabadítható-e a társadalom a gazdálkodás kényszere alól?

Lehet, hogy a „szabadság birodalma” az utópista szocialisták örökségeként maradt ránk, és mint a közgazdaságtan „kék madara” ragadja meg képzeletünket. Annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy a bőség társadalmá csak további ipari forradalmak révén érthető el. Még előttünk van az energiaforradalom, ami elháríthatja az energiakorlátot, ami a szűkösség egyik fő okozója. *F. Friedensburg* mutatott rá arra, hogy a gazdaságban felhasznált bányászati termékeknek kereken 2/3-a energiahordozó.¹⁰

Nincs megoldva a hulladékmentes technológiákra történő berendezkedés.¹¹ És ami talán a legfontosabb: nincs megoldva az anyagnemesítési folyamat.

A közgazdaságtan kategóriái: felhasználás és kibocsájtás, termelés és fogyasztás. Az ökológia kategóriái: anyagáramlás, anyagátalakulás. És valóban: a társadalom nem fogyasztja el a szó fizikai értelmében a munkaterméket, csak átalakítja. A gazdaságban áramló és ott elfogyasztott anyagok gáznemű,

folyékony vagy szilárd hulladékként és hőenergia formájában áramlanak ki a gazdaságból. A tudomány még nincs is felkészülve arra, hogy azok semlegesítését, nemesítését megoldottnak lehessen tekinteni.¹²

Mindez persze nem azoknak az eredményeknek a lebecsülését jelenti, amelyek a felgyorsult innovációs folyamat nyomán biztosították a tartóssá vált gazdasági növekedést, csak helyére kívánja tenni azt, amit a posztindusztriális társadalom hipotéziseként értelmezhetünk.

A nemzetgazdasági nézőpont

Az angol klasszikusok a merkantil gazdaságpolitika kötöttségeivel szembeni harcban, az ember szabadságát hirdető természetbölcseletre támaszkodva fejlesztették a XVIII. században önálló tudománnyá a közgazdaságtant.¹³ Ilyen értelemben az ember természetes szabadságát hirdető bölcseleti irányzat nemzetek feletti ismeretanyagot kívánt nyújtani. A tudományos vizsgálódás számára olyan keretet szabtak, ahol a nemzetközi munkamegosztásban minden ország eleve determinált módon vesz részt, ahol a gazdasági hatalom viszonyai a lényegesek, és minden ezekből adódó nemzeti probléma úgy vetődik fel, mint amelyekkel szemben nem kell, de nem is lehet fellépni. De ha ennél a pontnál megállunk, vajmi keveset érthetünk meg a XVIII.—XX. századok fejleményeiből. Ha a legutóbbi századok eszmeáramlataiból kiemeljük azokat, amelyek leginkább meghatározóak a fejlődésre, akkor három, nemzeti érdek által indított elméletet kell kiemelni.

Vegyük a dolgokat közelebbről is szemügyre. A természetbölcseleti filozófia annak a gyakorlatnak volt az általános kifejtése, amelyet leginkább még az Angol Birodalomban honosítottak meg, ahol ugyanis a piaci árutautomatizmus talaján állva a szabad kereskedelmet tették meg a társadalmi optimum megvalósítása legfontosabb attribútumának. A szabad kereskedelem eszméjén alapuló tanítás megfelelt Anglia nemzeti érdekeinek. Ha egy ország az egész világot átfogó gyarmati rendszere révén valamennyi kontinensre kiterjedő kiváltságos helyzetre tesz szert, akkor természetes, hogy híve a szabad kereskedelemnek, mert éppen ez biztosítja számára a legtöbb előnyt.

Ugyancsak nemzeti érdek determinálta azokat a közgazdasági nézeteket, amelyek a XIX. században Németországban váltak uralkodóvá. Németország lemaradt a gyarmatokért folytatott küzdelemben. Gazdaságának állami eszközökkel való védelme nélkül aligha lehetett esélye lépést tartani a világgazdaság progresszív áramlataival. Ezért vált a XIX. században a német tudományfelfogásban a társadalmi érdek védelmében szervezett autonóm gazdaságpolitika uralkodó irányzattá. Ez magyarázza azt a fordulatot, amit a németek hajtottak végre, amikor a közgazdaságtant a nemzetgazdaság irányában fejlesztették. A németeknél fogalmazódott meg a védvám-rendszer koncepciója.¹⁴

A monetarizmus a XX. században vált az USA gazdaságfilozófiájának egyik fő hordozójává.¹⁵ Ez már arra az időszakra esik, amikor az USA-ban rendkívül fejlett pénzügyi rendszer alakult ki és a hatalmi viszonyok változása révén az angol fonttal szemben az USA dollár töltötte be a kulcshatal szerepét. Itt nem egyszerűen arról van szó, hogy egyre több ország használta az amerikai dollárt a külkereskedelemben elszámolási egységül, hanem inkább arról, hogy nemzeti valutájuk szilárd alapjának megteremtéséhez és fenntartásához a dol-

lárfedezettséget az aranyfedezettel egyenértékűeknek minősítették. Úgy jártak el a 70-es években azt követően is, hogy az USA kormány megszüntette a deviza külföldieknek az aranyátváltási jogosítványt. Eléggé természetesnek tűnhet, hogy amikor a monetáris politikában egy ország ilyen kiváltságokat élvez, akkor általánosan is érdekelt a monetáris eszközök felhasználásán alapuló gazdaságpolitika térhódításában.

Ezek azok a meggondolások, amelyek indokolhatják, hogy amit a gazdasági ráció elvi alapon nézve általános formulákban ír körül és határoz meg a tudományos gondolkodás számára, a gyakorlati alkalmazásban helyhez és időhöz kapcsolva azokkal a módosításokkal értelmezzük, amelyek végső soron a *nemzeti értékekből* vezethetők le.

Természetesen olyan országok érdekeiről van szó, amelyeknek világgazdasági súlya jelentős és így kellő hatalommal is képviselhetik mindazt, amit érdeklükben állónak tekintenek.

Ezek után egyszerűen nem értelmezhető közgazdaságilag *Nyíri Kristóf* hipotézise, mely szerint a nemzeti állam funkcióvesztése a második világháború vége óta érzékelhető. „Globális gazdaság: a nemzetállam funkcióvesztése” című szó alatt ennek igazolására terjedelmes irodalmat mutat be. Majd hozzáfűzi: „A modern nemzetállam tekintélye már a számítógép-hálózatok terjedését megelőzően megrendült — noha utóbbi fejlemény persze roppant mértékben felerosította a korábban is ható tendenciákat”.

A nemzeti termék gazdaságtana:

a vertikális globalizáció

A klasszikusok a gazdasági javakat mint az emberi munka termékeit tették vizsgálódás tárgyává, a gazdálkodás határát a korlátozottan rendelkezésre álló erőforrások határáig tolták ki. Ha nem így járnak el, a közgazdaságtan nem jöhetett volna létre az erőforrások hatékony elosztását szabályozó piaci törvények tudományaként. Ezért vált szükségessé, hogy a természeti erőforrások körében a *földet* megkülönböztessék az összes többitől.

A földet gazdasági jószágnak minősítették, úgy is mint termelőerőt: mint a víz hordozóját és tárolóját, mint az ásványi kincsek tárházát és végül, mint a termelés színhelyét. Ezek ugyanis korlátozottan rendelkezésre álló, meg nem újítható természeti erőforrások. Ezzel szemben a szél erejét, a nap melegét, a levegőt, a vizet szabad javaknak minősítették, amelyek a természet olyan ajándékai, amelyeket az ember nem pusztíthat el, még csak tönkre sem tehet. Így vált a közgazdaságtan klasszikusainál

- a munkaérték elmélet a piaci törvények kifejtésének alapjává,
- a föld, a munka és a tőke társítása a gazdasági racionalitás meghatározójává, végül pedig
- a természeti erőforrások korlátozás nélküli ingyenes használata a termelés-szervezés egyik alapelvévé.

Így adódtak egymás mellett a) a munkatermékek, b) a megújítható természeti erőforrások, valamint c) a meg nem újítható természeti erőforrások. Vagyis a klasszikusok a természeti erőforrások körében a megújíthatóságot vélték olyan kritériumnak, amely alkalmas lehet a gazdasági javaknak a szabad javaktól történő elhatárolására.

Csak a XX. században vált nyilvánvalóvá, hogy az ember a korlátlanul hitt természeti erőforrásokat károsíthatja, még el is pusztíthatja. Ami ebből a gazdaságra tartozik, az a környezetártalom, amit a tömegmértéű termelés, az ezt lehetővé tevő gyártási technológiák, valamint a forgalomba hozott egyes termékek használata hoz magával.

De menjünk egy lépéssel tovább! A klasszikus tanítás a gazdasági és a nem gazdasági tevékenység megkülönböztetését tekintette választóvonalnak a produktív és az improduktív munka elhatárolásánál.

Már a XVIII. században, leginkább a XIX. században egyre inkább tért hódított az univerzalista eszmeáramlat. A piacelmélet az ember szabadságát hirdető természetbölcslethez támaszkodott. A közgazdaságtan új arculata viszont azt a nagy átalakulást vette alapul, amely a gazdasági felfogásban a francia forradalmat követő felvilágosodás nyomán ment végbe. Ennek az új tudományfelfogásnak volt az egyik megjelenési formája a nemzeti termék gazdaságtanának megalapozása.

Német közgazdászok fogalmazták meg az univerzalizmus eszméjét. A gyökerek Fichte munkásságához nyúlnak vissza. Elsőként Fichte vetette el a produktív és az improduktív munka közötti különbségtételt a tevékenységek iránya szempontjából. Eszerint egy jól szervezett ész-államban nincs „terméketlen” foglalkozás. A túltengéseket, vagy hiányokat, amelyek az egyes foglalkozási ágakban átmenetileg mutatkoznak, az állam szerveinek kötelessége kiegyenlíteni.¹⁷ Ez a felfogás utat tört magának a közgazdasági gondolkodásban, amit leginkább a nemzeti jövedelem kategóriája mellett a nemzeti termék (GDP) kategóriájának bevezetése jelez.

A nemzeti termék (GDP) kategóriájának bevezetése, a gazdasági teljesítménynek ezen alapuló mérése a XX. század második felében vált általánossá. Ekkor lett uralkodó a gazdaság társadalmasodásának az az értelmezése, amely leginkább még a gazdaság humanizálódásában fejezhető ki. Ezzel a társadalmi-gazdasági fejlődés új értelmet kapott, ahol az ember önmegvalósítása, a személyiség kibontakoztatása lépett a létért való közdelem helyébe.

Ez hozta felszínre a humanizált technológia problémáját is.¹⁸ A nézeteknek ilyen változása természetesen új megvilágításba hozta a tőkés termelési mód antihumánus vonásait. Az a tendencia jutott érvényre, hogy a közgazdaságtan klasszikus tételei a jóléti közgazdaságtan irányában változzanak. Végül is az igazi globalizálódás a közgazdaságban a természet, a társadalom és a gazdaság integrálódásában, az így értelmezett harmóniában jelölhető meg. Legyenek bármennyire is lenyűgözőek az információs társadalomra való átmenet perspektívái és azok az innovációk, amelyek a posztindusztriális fejlődési szakasz termékei, legalább 2–3 generációnak kell azon fáradoznia, hogy a bőség társadalma megvalósulhasson, illetőleg, hogy annak realitása közelebről is vizsgálható legyen.

A szabad tőkeáramlás:

a horizontális globalizáció

A szó igazi értelmében vett globális világgazdaság a XIX. század végén bontakozott ki. Ilyen módon jelent meg a világgazdaság mint új kategória a közgazdaságtanban. Létrejöttéhez különböző feltételeknek kellett eleget tenni. Közülük öt tényezőnek volt nagyobb jelentősége. Ezek:

1. Biztosítani kellett a *jogi rendezettséget*. El kellett érni, hogy a világgazdaság és abban különösen a külföldiek helyzete egységes jogi normákon alapuljon. Mindebben nagy szerepet játszott Európában a francia forradalmat követően elterjedt polgári jogrend.

2. Szerves kapcsolatot kellett létrehozni a *nemzeti fizetési eszközök* között. Ezt az aranyvaluta mechanizmus biztosította, ami átfogóan a XIX. század második felében épült ki.

3. Ki kellett építeni a *bankrendszert*: a bankműveletekre támaszkodó nemzetközi üzleti kapcsolatokat.

4. Meg kellett oldani az áruk *tömegméretű távolsági szállítását* tengeren és a szárazföldön egyaránt.

5. Jogi úton biztosítani kellett a *földbirtok mobilitását*.

Csak ezek alapján jöhetett létre az a nemzetek felett álló intézményi rend, amely a kötelező magatartási normák útján kikényszeríthette az azokhoz való alkalmazkodást, ha ugyanis az egyes országok be kívántak kapcsolódni a nemzetközi munkamegosztásba és élvezni kívánták azokat az előnyöket, amelyeket csak a nemzetközi kereskedelem volt képes biztosítani.

A XX. század elején a világgazdaság középpontjában Európa állt, és abban az Egyesült Államok kiegészítő szerepet játszott. Az Európán kívüli területek itt jórészt úgy jelentek meg, mint az egyes európai országokhoz tartozó gyarmatok. Az atlanti-centrikus világgazdaság a XX. században gyökeres változásokon ment át. Ebben három tényező játszott szerepet:

1) A néhány országban szocialista alapon végrehajtott társadalmi—gazdasági berendezkedés nyomán a kapitalizmus megszűnt a világgazdaságot átfogó egyetlen rendszerként működni.

2) A gyarmatok felszabadulásával a nemzetállamok egész sora jött létre. Ezzel a gyarmati gazdaságpolitikák helyébe autonóm nemzeti gazdaságpolitikák léptek.

3) Megszűnt a klasszikus aranyvaluta rendszer. A háborús gazdálkodás kötött devizagazdálkodását követően az országok egy része az aranyvaluta rendszerét honosította meg, mások ezt nem tették, de eltérő mértékben biztosították a nemzeti valuta konvertálhatóságát, és voltak országok, amelyek megmaradtak a kötött devizagazdálkodásnál. Ez utóbbiak valamely konvertibilis (általában kulcs) valutát alkalmazták a nemzetközi ügyletek elszámolásánál.

Összegezve: az oligocentrikus világgazdaság policentrikus világgazdasággá változott; a globalizált világgazdaság általános válságba jutott. A második világháborút követően történtek lépések a nemzetközi konszolidáció megalapozására. A tőkés világgazdaságban a valutáris kooperáció és a szabad kereskedelem vált a nemzetközi gazdasági kapcsolatok két fő alapelvevé. Az előbbit az ENSZ 1944. évi Bretton Woods-i konferenciája szentesítette, és ennek megfelelően létrehozta a Nemzetközi Valutaalapot és a Világbankot. Az utóbbit az ENSZ 1948. évi, havanna-i Világkereskedelmi Konferenciája alapozta meg, kidolgozva azokat az elveket, amelyeket azután az Általános Vámtarifa- és Kereskedelmi Egyezményben (GATT) foglaltak egységes rendszerbe. A GATT működésének alapjául szolgáló elvek azokat az akadályokat kívánták megszüntetni, amelyek a gazdasági erők szabad mozgását korlátozzák.

Ez a lépéssorozat új növekedési pályára állította a világgazdaságot. Az 1950—1970 közötti időszakot a világgazdaság aranykorszakának is tekinthetjük, hi-

szen a GDP évi átlagos 5%-os növekedése korábban ismeretlen fejlődési folyamatot jelentett. Ahhoz viszont már nem volt lehetőség, hogy visszatérjenek a klasszikus aranyvaluta rendszerhez és az ezen alapuló horizontális globalizálódáshoz. *Három erőcentrum alakult ki*: az Európai Unió, az Amerikai Egyesült Államok és Japán. A gazdaság reálszférájában a külkereskedelemben és a szolgáltatásokban e három erőcentrum között a kapcsolat a GDP 10–10%-a körül mozog.

Ezzel szemben a XX. század utolsó két évtizedében végbement a *pénzpiacok világméretű globalizálódása*. De ez már nem a termelőerők fő mozgatórugójaként, hanem a gazdaság reálszférájától elszakított tőketranzakciók talaján valósult meg. Különböző számítások arra utalnak, hogy a nemzetközi kapcsolatokban a külkereskedelem és a szolgáltatások volumene 1992-ben már csak 5, 1998-ban már csak 2%-át tette ki a devizakereskedelemnek.¹⁹

Az persze mindenkor köztudott volt, hogy a *pénz* megjelenése óta két funkciót lát el. Egyfelől serkenti az ártermelést, másfelől az ártermelést elkerülő tranzakciókkal teremt pénztöbbletet. Történelmileg hosszú időn át a kincs-gyűjtés volt a tőke fő funkciója. A tőkének a termelés szolgálatába állítása és ilyen értelemben „megszelidítése” a tőkés termelési mód kialakulásával és az aranyvaluta-rendszer térhódításával ment végbe. 1972-ben azonban az USA kormánya megszüntette a deviza-külföldiek részére addig biztosított aranyváltási kötelezettséget. Ezzel összeomlott az USD aranyzáradékra alapozott kulcsvaluta funkciója. Ez világszinten teremtett bizonytalanságot, az árfolyam-lebegtetés rendszere pedig az ezt követően történő tőkepiaci liberalizálásával széles alapon nyitotta meg az utat a spekulatív tőkeműveletek számára.

Ilyen helyzetben ment végbe az információ-technológiai forradalom. Megjelentek a számítógépek, az elektronikus úton bonyolított tranzakciók. A korszerű gazdálkodási, ügyviteli rendszerek elterjedésével, nem utolsósorban pedig a pénzintézetek között folytatott versengéssel a pénzügyi termékek (új szolgáltatások) egész sora honosodott meg. Az ún. származékos (derivatív) ügyletek a legkülönbözőbb spekulatív tranzakciók alkalmas formáinak bizonyultak. Hiszen ha a befektetéseket számítógépekkel is lehet intézni és ha a világ pénzügyi központjai az interneten keresztül permanensen szemmel kísérhetők, akkor ez szinte felkinálja a legkülönbözőbb spekulatív befektetések lehetőségeit. Az így kínálózó — bár nem kis kockázattal járó — nyereséggel a termelési eszközként működő tőke aligha képes konkurálni.

Így alakult ki az a különös helyzet, hogy amit ma a gazdaság — horizontális — globalizációja alatt magyaráznak, az valójában nem gazdasági globalizáció, hanem *a pénzügyi spekuláció által vezérelt tőkepiaci globalizáció*. Olyan sajátos helyzettel van dolgunk, amikor a tőkés termelési mód nemzetközi rendjének összeomlása miatt az akkumulálódó tőkének jelentős hányadát szívja el ez a spekuláció a gazdaság reálszférájától és fordította meg az 1950–1970 közötti időszak kedvező növekedési ütemét (amikor, mint említettük, a GDP évi növekedése 5% körül alakult). Talán ezzel is összefügg, hogy sokan csak évi 2%-os növekedést prognosztizálnak a XXI. század induló évtizedeire. Mindannyiunk érdeke, hogy ez a helyzet megváltozzék. Ezért is irányozta elő az ENSZ 2001-re a gazdasági fejlődés finanszírozásával összefüggő kérdések világszintű megvitatását.

JEGYZETEK:

- 1 Britannica Hungarica Világenciklopédia. XI. kötet. Budapest, 1998. 41—43. oldal.
- 2 v. *Gottl-Ottlilienfeld*: Wirtschaft und Technik. Tübingen, 1923.
- 3 *Wiesel, F.*: Über der Ursprung und der Hauptgesetze des wirtschaftlichen Wertes. Bécs 1884. — Lásd még: *Jevons, S.*: The theory of political economy. 3. kiadás London 1888.; *Walras, L.*: Éléments d'économie politique pure. Paris, Laussane, 1926.
- 4 *Pareto, W.*: Manuel d'économie politique. Párizs 1927.
- 5 Az utópista szocialisták: R. Owen, F.Ch. Fourier, S. Saint-Simon, W. Thomson nézeteinek kritikai elemzésével foglalkozott *W. Sombart*: A szocializmus és a szociális mozgalom. Budapest, 1908.
- 6 *Marx, K.—Engels, F.*: A kommunista párt kiáltványa. Marx—Engels művei. IV. kötet. Budapest 1949.
- 7 *Keynes, J.M.*: Economic Possibilities for Our Grand-children című írása, amelyet újryomtak az Essays in Persuasion-ban, Macmillan, London 1933.
- 8 *Samuelson P.*: Közgazdaságtan, Budapest, 1976.
- 9 A Római Klub támogatásával Meadows, az MIT-ben tudósok és diákok egy csoportját hozta össze a hosszú lejáratú globális problémák két éven át történő tanulmányozására. The Limits to Growth. Universe Books, New York, 1972. (*Meadows, D.H., Randers, J., Behrens, W.* közreműködésével).
- 10 *F. Friedensburg*: Die Struktur des Weltbergbaus und die Rangordnung der Bergbauländer. Wochenbericht des Deutschen Instituts für Wirtschaftsforschung, 1957. Die Entwicklung der Bergwirtschaft der Welt in den letzten hundert Jahren. Glückauf, 1965. január 6.
- 11 *Arakelyan A.*: Tudományos-műszaki forradalom és a biokörnyezet. Voproszi Ekonomiki, 1976. 5. sz.
- 12 *Forgács Katalin*: Környezetvédelem és közgazdasági eszköztára. Budapest, 1981.
- 13 *Smith, A.*: Wealth of Nations, Random House, Modern Library, New York, 1931 — *Ricardo, D.*: Principles of Political Economy and Taxation, London, 1817.
- 14 *List, Fr.*: Gesammelte Schriften. Stuttgart és Tübingen, 1850.
- 15 *Friedman, M.*: Money and Business Cycle. The Optimum Quantity of Money and Other Essays, Chicago, 1969.
- 16 *Nyíri K.*: Globális társadalom és lokális kultúra a hálózottság korában. Magyar Tudomány, 1998. 11. sz.
- 17 *Fichte T.G.*: Der geschlossene Handelsstaat, Lipcse, 1800.
- 18 A humanizált technológia problémáit az OMFB *Szakasits D. György* irányításával éveken át tanulmányozta. — OMFB 1971.: A tudományos-technikai forradalom és társadalmi feltételei. — OMFB 1973. A hosszú távú gazdaságfejlesztés műszaki politikájának irányelvei. — OMFB 1976.: A munkaerő alkalmazkodása az új technikához.
- 19 *Peter Isard*: Exchange Rate Economics. Cambridge University Press, 1995. — *Erich Streissler*: Globalisation, Capital Markets and the Role of the State. Az MTA-n tartott előadás, 1999 (kézirat gyanánt).